

УДК 343.98

О. В. Синчук, кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ СИСТЕМ ТИПОВИХ ВЕРСІЙ У МЕТОДИКАХ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано шляхи формування систем типових версій та їх роль в оптимізації розслідування окремих категорій злочинів.

Ключові слова: системи типових версій, криміналістична характеристика, методика розслідування.

Процес розслідування передбачає необхідність з'ясування цілої низки різноманітних питань, що впливають із диспозиції певної статті Кримінального кодексу України, предмета доказування та криміналістичної характеристики цього злочину. Зазначене, у свою чергу, зумовлює потребу в побудові не однієї, а цілої сукупності взаємопов'язаних між собою версій, що являють собою певну версійну систему. У зв'язку з цим Н. С. Туренко констатує, що версії по справі висуваються у вигляді деякої множини, яка відповідає множинності фактів, на підставі яких версії висуваються, і множинності фактів, за допомогою яких вони підтверджуються¹. Саме в цьому й полягає специфіка пізнавальної діяльності слідчого, який, за красномовним визначенням А. О. Старченка, «схопившись за одну ланку причинно зв'язаних фактів і не знаючи довжини і спрямованості всього ланцюжка, повинен перевірити всі можливі напрями, тобто побудувати низку версій, що по-різному пояснюють невідомі обставини події»².

З огляду на викладене й у криміналістичних методиках розслідування окремих категорій злочинів типові версії також доцільно

¹ Туренко Н. С. Современные подходы в формировании и проверке следственных версий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. С. Туренко. – Н. Новгород, 2006. – С. 15–16.

² Старченко А. А. Гипотеза. Судебная версия / А. А. Старченко. – М. : МГУ, 1962. – С. 34.

надавати у певних системах, оскільки тільки системи дають найбільш повне загальне уявлення стосовно обставин події злочину, суб'єктів, що його вчинили, а також мотивів, з якими вони діяли. Як відзначає В. П. Антипов, «в інтересах слідчої практики доцільно перейти від викладення типових версій на рівні окремих прикладів до розробок систем таких версій. Системи типових версій, як видається, необхідно розробляти відповідно до потреб планування початкового етапу розслідування з найбільш складних категорій кримінальних справ. Будь-яка система типових версій має включати всі загальні та окремі версії, типові при плануванні розслідування злочинів розглядуваної категорії, у певних слідчих ситуаціях»¹. На його переконання, «...суттєву допомогу слідчому можуть надати саме науково розроблені схеми систем версій, типових для розслідування деяких видів та груп злочинів або подій»². Крім того, і це є не менш важливим, системи типових версій визначають головні напрями діяльності слідчого, специфіку завдань, що підлягають розв'язанню. При цьому, чим більш повно буде представлена ця система, тим більша ймовірність збігу типового з конкретним, а відтак, і більша можливість побудови найпродуктивнішої робочої слідчої версії на підставі типових, що входять до запропонованої системи.

Підкреслюючи значущість запропонованого підходу, О. Н. Колесніченко і Г. А. Матусовський справедливо вказували, що «використання систем типових версій упроваджує у розслідування елемент точності, повноти, дає змогу слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок із літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити й перспективно намітити всі можливі основні напрями розслідування»³.

¹ Антипов В. П. Планирование расследования нераскрытых преступлений / В. П. Антипов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 26.

² Антипов В. П. Значение типичных версий при расследовании преступлений / В. П. Антипов // Соц. законность. – 1977. – № 3. – С. 61.

³ Колесніченко А. Н. О системе версий и методике их построения / А. Н. Колесніченко, Г. А. Матусовський // Криміналістика і судебна експертиза : республік. межвед. сб. науч. і науч.-метод. работ. – Киев : РИО МВД УССР, 1970. – Вып. 7. – С. 10.

Формування систем типових версій і надання рекомендацій щодо практики їх впровадження передусім передбачає необхідність здійснення певних наукових розробок. Ці розробки включають, по-перше, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів з метою аналізу частоти зустрічальності аналогічних фактичних даних і побудованих на їх підставі слідчих версій; по-друге, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів із відображенням статистичних показників стосовно елементів криміналістичної характеристики з метою визначення типових кримінальних і вихідних ситуацій та відповідних їм слідчих версій, які підтверджені в перебігу розслідування і сукупність яких становить основу для побудови систем типових версій; по-третє, узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів із метою формування відповідного банку даних і можливості їх використання для побудови систем типових версій відповідно до штучно змодельованих кримінальних ситуацій засобами комп'ютерної техніки. При цьому побудову схем систем типових версій доцільно здійснювати відповідно до розподілу версій на загальні та окремі.

Треба відзначити, що в криміналістичній літературі зустрічаються приклади реалізації зазначених підходів до формування систем типових версій. Так, В. А. Журавель, спираючись на результати узагальнення судово-слідчої практики, пропонує два блоки систем типових версій, що притаманні початковому етапу розслідування крадіжок.

Перший блок стосується крадіжок державного або колективного майна, вчинених шляхом проникнення у приміщення, і де типовими версіями є такі:

- крадіжку вчинила стороння особа;
- крадіжку вчинила стороння особа за участю або сприяння працівника об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою;
- крадіжку вчинив працівник даного об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою, або особа, яка охороняла даний об'єкт;
- крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання

недостачі або привласнення інших цінностей, що є у її розпорядженні;

– крадіжку вчинила стороння особа за сприяння матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати недостачу;

– крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання недостачі або ухилення від сплати податків (нібито викрадене майно списується на збитки і тим самим знижується реальний прибуток, який підлягає оподаткуванню).

Другий блок стосується крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з приміщень, і для нього притаманними є такі типові версії:

– щодо події злочину: крадіжка дійсно мала місце; крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події злочину, або крадіжка інсценована ним самим з метою приховання факту загублення чи розтрати довірених власнику приміщення документів, коштовностей, зброї тощо;

– щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки: злочин вчинено однією особою чи злочинною групою; особою з числа родичів потерпілого; особою, обізнаною про місця знаходження викраденого; особою, яка має певні навички; особою, яка раніше проводила якісь роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу;

– щодо місць можливого перебування злочинця: квартири; заміські дачі родичів, знайомих; готелі, вокзали та ін.;

– щодо місць знаходження викраденого майна: сховано за місцем проживання, роботи злочинця, його знайомих, родичів; здано в комісійні крамниці, ломбарди; реалізовано; вивезено за межі даного населеного пункту; відправлено поштовою посылкою та ін.¹

Висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Зокрема, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги способи учинення злочину, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості,

¹ Див.: Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 237.

отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці злочину.

У свою чергу, М. В. Капустіна в методиці розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті пропонує таку систему типових версій, що притаманні початковому етапу розслідування даної категорії злочинів:

а) щодо обставин події злочину:

– майно, з яким затримано особу під час його транспортування, збереження або реалізації, викрадено з об'єктів залізничного транспорту;

– майно, що транспортувалося, зберігалось чи реалізовувалося, набуто іншим злочинним шляхом (викрадено з місцевих підприємств, є об'єктом контрабанди та ін.);

– має місце інсценування крадіжки, до якої вдаються матеріально відповідальні особи клієнтських організацій та пов'язані з ними працівники залізничного транспорту, котрі маскують вчинене ними розкрадання майна на складі під крадіжку шляхом обриву пломб із вагона (контейнера), в який заздалегідь недовантажено викрадений ними вантаж;

б) щодо суб'єктів злочину:

– крадіжку вантажу із об'єктів залізничного транспорту вчинено особою, яку затримано під час транспортування, збереження чи реалізації майна і яка є учасником злочинної групи;

– крадіжку вантажу вчинено іншими особами, а майно передано для збереження чи реалізації затриманому;

– крадіжку вантажу вчинено працівниками об'єктів залізничного транспорту (членами локомотивної бригади; залізничниками, що здійснюють технологічні операції із вантажем, вагоном (контейнером); співробітниками охоронних підрозділів);

– крадіжку вантажу вчинено сторонніми особами;

в) щодо ймовірних місць вчинення крадіжки:

– крадіжку вчинено сторонніми особами на шляху слідування або під час зупинки поїзда;

– крадіжку вчинено членами локомотивної бригади на шляху слідування або під час непередбаченої зупинки поїзда на перегоні, роз'їзді;

- крадіжку вчинено до прибуття вантажу на певну станцію (крадіжку вчинено на ближчому перегоні; крадіжку вчинено на попередній станції);
- крадіжку вантажу вчинено на станції, де виявлено ознаки злочину¹.

Наведені приклади побудови як самих типових версій, так і їх систем належать до розряду реалізації так званих традиційних методів, тобто тих, що базуються на узагальненні практики розслідування певної категорії злочинів та суб'єктивній оцінці одержаних результатів тим чи іншим науковцем. Самі ж системи типових версій надаються у вигляді їх звичайного переліку².

Певною новизною вирізняється процедура побудови систем типових версій, коли до визначених у ході узагальнення кримінальних справ типових кримінальних ситуацій формуються вихідні дані щодо статі і віку жертви, місця і способу вчинення злочинної дії, наприклад убивства, і у відповідності до них надаються статистичні показники стосовно осіб убивць, які вчиняли аналогічні злочини в минулому, і мотивів реалізації злочинного задуму. Такого роду узагальнені показники слугують основою для побудови систем типових версій. При цьому зазначений підхід до формування систем типових версій на відміну від попереднього є більш персоналізованим, тісніше прив'язаним до конкретної кримінальної ситуації, ураховує статистичні показники між елементами криміналістичної характеристики щодо ймовірності їх зустрічальності, надає можливість запровадити уніфіковану форму відображення цих систем типових версій, зокрема форму відповідних таблиць (наприклад, таблиць Л. Г. Відонова).

Ще більш новаторським слід визнати підхід до формування типових версій і їх систем, який базується на можливості використання засобів комп'ютерної техніки і відповідного програмного продукту. Зокрема, запропонована В. Л. Синчуком автоматизована комп'ютерна система з умовною назвою «Вбивство» дозволяє слід-

¹ Капустіна М. В. Розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті : монографія / М. В. Капустіна. – Х. : Право, 2008. – С. 135–142.

² Див.: Попередження та розкриття умисних вбивств : навч.-практ. посіб. / О. П. Снігер'єв, І. М. Колошко, В. В. Матвійчук, І. Е. Васеха. – К. : НВТ «Правник» : НАВСУ, 1998. – С. 21–22.

чому до заданої ним кримінальної ситуації отримувати відомості щодо особи вбивць, які вчиняли аналогічні злочини та інформація стосовно яких є у банку даних. Отримані результати оформляються у вигляді довідкових таблиць, у яких відображено системи типових версій щодо особи вбивці і мотиву злочину¹. Цей підхід до побудови систем типових версій у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів має суттєві відмінності від розглянутих раніше. По-перше, типові версії у такого роду системному утворенні представлені не просто у вигляді їх звичайного переліку, а як інформаційна модель, що відтворює минуле, спираючись на абсолютні та відносні кількісні показники, отримані під час емпіричного спостереження і занесені до банку даних ЕОМ. Ці показники стосуються статі і віку злочинця, його індивідуальних характерологічних особливостей, стосунків із жертвою, місць проживання, мотивів учинення злочину і можуть розглядатися як своєрідний орієнтир для слідчого, до якого необхідно звертатися в ході розкриття та розслідування конкретного злочину. По-друге, даний метод побудови систем типових версій значно зменшує ступінь впливу суб'єктивного чинника при визначенні їх переліку окремим науковцем, оскільки такого роду операції здійснює ЕОМ у відповідності до розробленого програмного забезпечення. По-третє, слідчий має можливість самостійно за допомогою комп'ютерної техніки формувати системи типових версій передусім стосовно особи злочинця і мотиву злочинів, а також безпосередньо оцінювати їх у повному обсязі без будь-яких винятків, не віддаючи перевагу тій чи іншій версії. По-четверте, такого роду системи типових версій дають слідчому можливість здійснювати більш поглиблений аналіз кримінальної та вихідної слідчої ситуації, більш чітко визначати напрями проведення розшукових та слідчих дій, значно звужувати коло осіб, серед яких доцільно шукати злочинця. По-п'яте, розглядуваний підхід до формування систем типових версій збільшує ефективність слідчої діяльності, забезпечує суттєву економію

¹ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Л. Синчук ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004.

часу і зусиль слідчого при організації і плануванні процесу розслідування за конкретною кримінальною справою. По-шосте, таке моделювання систем типових версій до певної міри сприяє компенсації відсутніх належного досвіду та знань у початківців, оскільки менш досвідчені слідчі отримують можливість нарівні з тими, що мають значний досвід роботи з аналогічних кримінальних справ, користуватися цими системами. А отже, й самі слідчі достатньо позитивно оцінюють доцільність запровадження розглядуваних методів і засобів побудови типових версій (на це вказали 92% опитаних нами слідчих).

Таким чином, системи типових версій необхідно розглядати як обов'язковий елемент структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, моделювання яких може здійснюватися як шляхом узагальнення та аналізу слідчої практики, так і за рахунок застосування засобів комп'ютерної техніки у відповідності до розробленого програмного забезпечення, що дає можливість органам досудового слідства максимально цілеспрямовано використовувати отриману інформацію під час розслідування конкретного злочинного прояву.

В статтє проанализированы способы формирования систем типовых версий и их роль в оптимизации расследования отдельных категорий преступлений.

The methods of forming of the systems of model versions and their role in optimization of investigation of separate categories of crimes are analysed.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 22 жовтня 2014 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. О. Коновалова.*